

1. *Dahlia pinnata* CAV. – jiřinka zahradní
Tab. 56/1

Dahlia pinnata CAVANILLES Icon. 1:57, 1791. – Syn.: *Georgina variabilis* WILLD. Hort. Berol. 1:93, 1806. – *Dahlia variabilis* (WILLD.) DESF. Cat. Pl. Hort. Paris, ed. 3, 182, 1829.

Byliny (80–)100–200 cm vys. Kořenové hlízy podlouhlé, obvykle silně dužnaté, tvar často charakteristický pro jednotlivé kultivary. Lodyha dutá, na bázi dřevnatějící. Listy řapíkaté, tuhé, čepel v obrysu ± vejčitá, 1–2× peřenosečná, 9–20 (–25) cm dl., 5–15 (–20) cm šir., úkrojky vejčité až kopinaté, na okraji vroubkované až zubaté, na líci sytě zelené, na rubu šedozelené, řapík 3–12 cm dl. Úbor u planých rostlin jen 5–8 cm v průměru, zákrov miskovitý, vnější zákrovní listeny vejčité až obvejčité, až 8 mm šir., vnitřní zákrovní listeny vejčité, až 22 mm šir. Okrajové jazykovité květy samičí, v počtu 8, s ligulou vejčitou, bílou, růžovou nebo červenou; květy terče trubkovité, žluté. Nažky 8–13 mm dl., 3–4 mm šir., na vrcholu uťaté, někdy s 2 drobnými zuby, hnědavé až černalé. (VII–)VIII–X. Gf.

$2n = 32, 64$ (extra fines)

Jiřinky byly objeveny v Mexiku v 80. letech 18. stol. a od začátku 19. stol. intenzivně šlechtěny ve Francii a v Německu. O sto let později byla do Francie introdukována *D. juarezii* VAN DEN BERG, která se stala základem velmi rozšířené skupiny „kaktusovek“ (mají plné úbory s úzkými, špičatými, ven svinutými ligulami). Uvedené druhy spolu s *D. coccinea* tvořily výchozí genetický materiál všech zahradních kultivarů a jsou pravděpodobně samy přírodními mezidruhovými hybridy. Ve starých indiánských kulturách se pěstovaly jako okrasné, léčivé a jedlé rost-

liny. V Čechách se začaly jiřinky pěstovat kolem r. 1830, největší rozmach šlechtění u nás byl ve 30. letech 20. stol. Světový sortiment zahrnuje mnoho tisíc kultivarů – s jednoduchými, poloplňnými i plnými úbory, od 25 do 200 cm výšky. Liguly jazykovitých květů jsou značně variabilní, rovné, zvlněné, dovnitř stočené, široké nebo úzké a zašpičatělé, někdy i na vrcholu zubaté. Podle tvaru ligul a tím i úborů se jiřinky dělí do 10 skupin (viz VANĚK et al. 1966). Barevně jsou velmi rozmanité, jedno- i vícebarevné (žíhané), bílé, nejrůznější odstíny žluté, růžové, oranžové, červené až hnědočervené, fialové. Nízké kultivary se pěstují jako letničky, vyšší jako trvalky; protože nesnášejí naše zimy, je třeba jejich kořenové hlízy uskladnit do jara na vhodném místě. Jiřinky se rozmnožují semenem (hlavně letničky), dělením hlíz nebo řízkováním mladých výhonků. Zplaňují výjimečně a přechodně (např. na skládce v obcích Velký Osek a Tatenice).

Význam: Oblíbené trvalky a letničky vysazované především v zahradách do záhonů, vysoké kultivary jsou vhodné k řezu. Nízké kultivary se užívají hlavně v kobercové výsadbě v parcích, dobře rostou i v nádobách na veřejných prostranstvích.

Poznámka: Jiřinka šarlatová, *Dahlia coccinea* CAV. (Icon. 3:33, 1795), je též mateřským druhem mnoha kultivarů. Jsou to vytrvalé byliny do 100 cm vys., s kořenovými hlízami a modře ojněnými, dutými, na bázi nedřevnatějícími lodyhami. Řapíkaté listy jsou jednoduché nebo až 2–3× zpeřené, s listky vejčitými, zašpičatělými, ostře pilovitými; vřetenolistu je nekřídlaté nebo sotva zřetelně křídlaté. Jazykových květů 8, jalové nebo samičí, ostře červené, oranžové nebo žluté, květy terče žluté. Nažky jsou šedé až černé, na vrcholu s 2 nepatrnými zuby. $2n = 32, 64$ (extra fines). Je velmi podobná druhu *D. pinnata*, do kterého je některými autory řazena.

54. *Silphium* L. – mužák *)

Silphium LINNAEUS Sp. Pl. 919, 1753.

Lit.: JIRASEK V. (1939): Kompasové rostliny. Naší Přir. 3:267. – VACEK V. et ŘEPKA R. (1991): Stručné výsledky pokusu s mužákem prorostlým (*Silphium perfoliatum* L.). Genetické zdroje rostlin, Nitra, 1:5–13. – PELIKAN J. et HOFBAUER J. (1998): Možnosti pěstování a využití mužáku prorostlého (*Silphium perfoliatum* L.). Farmář 4/10:20–21.

Vytrvalé vysoké byliny prostoupené pryskyřičnými kanálky. Listy vstřícné, v přeslenech nebo střídavé, jednoduché. Květenství řídký chocholík nebo lata. Úbory velké, zákrov polokulovitý až zvonkovitý, víceřadý, se zákrovními listeny střechovitě uspořádanými; lůžko úboru zploštělé, plevkaté. Okrajové jazykovité květy samičí, fertlní, ve 2–3 řadách, se žlutou ligulou; květy terče trubkovité, morfologicky oboupohlavné, funkčně pouze samčí, s korunou 5cípou, žlutou. Nažky dorzálně výrazně zploštělé, na obvodu s křídlatým lemlem, na vrcholu nažky vykrojeným; chmýr chybí nebo je vytvořen jako 2 osiny splývající s lemlem nažky. – 23 druhů ve v. a s. části Severní Ameriky. – Entomogam. Anemochor.

*) Zpracoval V. Zelený

Tab. 56: 1 *Dahlia pinnata*. – 2 *Coreopsis tinctoria*, 2a – dolní list. – 3 *C. verticillata*. – 4 *Silphium perfoliatum*. – 5 *Guizotia abyssinica*, 5a – nažka.

[TAB. 56] 349

1. *Silphium perfoliatum* L. – mužák prorostlý
Tab. 56/4

Silphium perfoliatum LINNAEUS Sp. Pl., ed. 2, 1301, 1763.

Statné, (120–)150–250(–300) cm vys. drsné byliny. Kořenový systém mohutný, oddenek tlustý, horizontálně větvený, bělavý, s četnými různě fialovými pupeny. Lodyhy přímé, s dlouhými lodyžními články, jednoduché nebo v hor. části větvené, 4hranné, až přes 2 cm tlusté, mělce brázdité, lysé nebo řídce chlupaté, duté, světle zelené, místy nachově naběhlé. Listy vstřícné, trojúhelníkovité, velké, dolní dl. řapíkaté, až 30 cm dl., s čepelí s šir. klínovitou bází staženou v křídlatý řapík, stř. a hor. listy na bázi nálevkovitě srostlé, 10–35 cm dl., 3,5–22,0 cm šir., na okraji hrubě řídce nepravidelně zubaté, nejvyšší celokrajné; čepel všech listů oboustranně drobnými osténky draslavá, žilnatina na rubu nápadně vystouplá, čepel v místě stř. žilky kýlnatá. Úbory 4–9 cm v průměru, uspořádané v řídkém chocholíku, dl. stopkaté se stopkami zaobleně hranatými až oblými, bez listenů; zákrov ploše polokulovitý, 12–30 mm šir., zákrovní listeny vejčité kopinaté, šir. vejčité až podlouhlé, tupé, bylinné, lysé, na okraji jemně ostnitě, mnohožilné, špičkami odstálé až nazpět ohrnuté; lůžko úboru s plevkami velmi proměnlivými, vnějšími obkopinatě obdélníkovitými, vnitřními obkopinatě čárkovitými, 9–12 mm dl., na vrcholu jemně ostnitými, zelenavými. Okrajové jazykovité květy s ligulou čárkovitě obkopinatou, 20–40 mm dl., 3–7 mm šir., s četnými souběžnými žilkami, světle žlutou; trubkovité květy terče světle žluté; prašníky černé. Nažky silně zploštělé, v obrysu obvejčité až šir. obvejčité, 11–

13 mm dl., žlutavě šedé, na obvodu se širokým světle kávově hnědým lemlem, na vrcholu nažky vykrojeným až dvouzubým. VII–X. Gf.

$2n = 14$ (extra fines)

Pěstuje se dosti vzácně jako okrasná trvalka, ojediněle zplaňuje, zvláště na vlhčích stanovištích ruderalního charakteru, případně na okrajích polí či vodotečí (např. Praha, Jizerní Vtelno, Olomouc, Vysoké Veselí). Rozmnožuje se především vegetativně z mohutných oddenků, takže v krátké době vytvoří velké trsy. V řadě evropských zemí, u nás ve Výzkumném ústavu pícninářském v Troubsku, se provádějí pokusy s cílem využít tento statný nenáročný druh jako pícninu i energetickou plodinu. Dosavadní výsledky jsou velmi příznivé. Může poskytnout výnos až přes 100 t zelené hmoty/ha, přičemž obsah dusíkatých látek, sacharidů i vlákniny je srovnatelný s jinými předními pícninami, např. silážní kukuřicí. V Německu byl již zaveden do kultury kultivar 'Benko' a je dost pravděpodobné, že se bude pěstovat i u nás. Mužák prorostlý má význam též jako nektarodárná rostlina. Pochází ze s. a v. oblastí Severní Ameriky, kde roste od Ontaria přes Jižní Dakotu až k Louisianě, na východě od New Jersey do Georgie, a jinde zplaňuje.

Poznámka: Ojediněle se pěstují pro okrasu jiné druhy: *Silphium laciniatum* L., vysoká trvalka s dol. listy dl. řapíkatými, 1–2× peřenosečnými v úzce kopinaté, špičaté, drsné úkrojky a úbory o průměru 5–12 cm se žlutými okrajovými jazykovitými květy. Listy se staví do svislé polohy přibližně ve směru sever – jih (tzv. kompasová rostlina). Pochází ze středních států USA podobně jako *S. asteriscus* L., který má listy přisedlé, vejčité podlouhlé až kopinaté, oddáleně zubaté a úbory se světle žlutými okrajovými jazykovitými květy.

Trib. 9. *Eupatorieae* CASS.

Byliny, mimo území ČR též keře nebo vz. liány nebo menší stromy. Listy zpravidla vstřícné, méně často v přeslenech nebo střídavé, celistvé nebo členěné až složené. Úbory homogamní, obvykle velmi malé, nejčastěji v hustých chocholičnatých latách; zákrovní listeny nejčastěji střežovitě uspořádané, v několika málo řadách; lůžko úboru většinou lysé, bez plevok, vz. plevkaté. Květy oboupohlavné, pravidelné (zygomorfní okrajové květy velmi vz. přítomny), různých barev, ale nikdy čistě žluté; pyllová zrna na povrchu echinátní, bez vyvinuté vnitřní vrstvy exiny. Nažky nejčastěji podlouhle jehlanovitě, 5žebřé, obvykle černé; chmýr obvykle z mnoha drsných nebo pérovitých paprsků, méně často šupinkovitý, vz. ve formě lemu nebo zcela chybějící.

Tab. 57: 1 *Liatris spicata*, 1a – úbor. – 2 *Eupatorium cannabinum*, 2a – báze lodyhy s oddenkem. – 3 *Cosmos atrosanguineus*, úbor, 3a – list. – 4 *C. bipinnatus*, úbor, 4a – list. – 5 *C. sulphureus*, úbor, 5a – list.